Голові разової спеціалізованої вченої ради
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІДГУК
офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Наливайко Лариси Романівни
на дисертацію Вігірінського Андрія Валерійовича «Механізми стримувань та противаг в надзвичайних правових режимах: теоретико-правовий аспект», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – «Право» за спеціальністю 081 – «Право»

Актуальність обраної теми дослідження, її новизна і своєчасність. В умовах дії воєнного стану особливої актуальності набуває питання ефективності системи стримувань і противаг як ключового механізму забезпечення конституційного балансу між гілками влади. Особливого значення набуває проблема збереження ефективності та впливовості демократичних інституцій, гарантування верховенства права та недопущення трансформації тимчасових надзвичайних режимів у стійку практику управління державою.

Актуальність теми дисертації посилюється також наявністю практичних проблем реалізації конституційних гарантій в умовах воєнного стану. Потребує ґрунтовного осмислення та переоцінки питання обмеження окремих прав і свобод людини, ускладнення доступу до судового захисту, розширення дискреційних повноважень органів публічної влади, а також співвідношення меж парламентського та антикорупційного контролю в період дії особливого правового режиму.

Практика функціонування державного механізму в умовах тривалого воєнного стану продемонструвала низку викликів, пов'язаних із ефективністю конституційного контролю, прозорістю процедур прийняття рішень, межами втручання держави у сферу прав людини та забезпеченням інституційної незалежності окремих органів влади. Це обумовлює потребу в комплексному теоретико-правовому осмисленні трансформації системи стримувань і

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Вх. № 335 «КЮ»
«29» 05 2026 р.

противаг в умовах надзвичайних правових режимів та виробленні механізмів збереження демократії в умовах відсічі збройної агресії.

Крім того, як справедливо зауважує автор, завдання системи стримувань і противаг в умовах надзвичайних правових режимів не змінюється; змінюються лише правові засоби, щодо яких вона має підтвердити свою дієвість як інструмент убезпечення свободи, рівності та, головне, забезпечення єдності держави. Саме тому, обрана тема має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення для конституційної демократії, яка прагне витримати кризу і повернутися до норми після подолання загроз.

У зв'язку з цим можна зробити висновок про обґрунтованість та безумовну актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Тематика роботи та її зміст реалізує положення Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»; Національної стратегії у сфері прав людини (4. Стратегічні напрями), затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного, після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476; Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр., затвердженої постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21 (1.1. Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини).

Мета та завдання дисертаційної роботи. Метою дисертації Вігірінського А. В. є з'ясування генези принципу поділу влади та механізмів стримувань і противаг як інституціоналізованих надбань розвитку наукової думки, історичного досвіду людства; як результату помилок при організації та реалізації влади, що посягали на свободу та рівність громадян та мали наслідком підрив єдності політичної спільноти; а також прикладне дослідження впливу надзвичайних обставин, як факторів середовища, на зміну

правопорядку та здатність гілок влади зберігати функціональну самостійність при ліквідації загроз й забезпечувати повернення до нормальності (с. 6-7 дисертації).

Для досягнення означеної мети передбачено вирішення наступних наукових *завдань*: розкрити та виділити ціннісно-нормативні передумови принципу поділу влади й системи стримувань та противаг; ідентифікувати прояви свавілля через концентрацію надмірних повноважень і окреслити механізми недопущення «поглинання» одних гілок іншими; з'ясувати, чи зберігають гілки влади функціональну самостійність у середовищах, відмінних від норми (революційних, воєнних, безпекових, епідемічних), та чи відбувається фактична зміна балансу влад попри формальну сталість конституційних положень; концептуалізувати надзвичайний правовий режим як тимчасову форму правового винятку; запропонувати типологізацію надзвичайних станів у філософсько-правовій оптиці та обґрунтувати критерії їх відмежування; сформулювати матеріальні критерії правомірності відступу від гарантованих прав і свобод та визначити процесуальні гарантії; дослідити зміну пріоритетів державної політики в умовах загрози; оцінити парламентський контроль параметрів воєнного стану; здійснити онтологічне дослідження концепту «войовничої демократії»; узагальнити інституційні рішення щодо підсилення парламентського й судового контролю та недопущення «нормалізації винятку»; дослідити фактичний вплив надзвичайних обставин на обмеження прав і свобод; проаналізувати практику «войовничої демократії» щодо припинення діяльності політичних партій і випадків скасування результатів волевиявлення; визначити ризики використання цих інструментів за умов недостатньої самостійності гілок влади та залежності судів від політичного впливу; здійснити узагальнення причин та обставин, що впливають на здатність гілок влади виконувати власні функції в умовах загроз безпеки, і визначити умови гарантованого повернення до звичайного правопорядку (с. 7-8 дисертації).

У рамках цих та інших поставлених у дослідженні теоретичних завдань, автор формулює об'єкт і предмет свого наукового пошуку. Об'єктом дослідження визначені організація та здійснення державної влади в демократичній республіці, що забезпечують поділ влади й функціонування системи стримувань і противаг у звичайному правопорядку та в умовах надзвичайних правових режимів. Предметом дослідження визначено теоретико-правові засади, зміст і межі дії системи стримувань і противаг в умовах надзвичайних правових режимів; відмежування надзвичайного режиму від інструментів «войовничої демократії» (с. 8 дисертації).

Такий комплексний підхід надав автору можливість дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для юридичної науки і практики.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації підтверджується методологією, зокрема, методологічними підходами до дослідження функціонування механізмів стримувань і противаг в умовах надзвичайних правових режимів, використаною нормативною базою, фундаментальною теоретичною та емпіричною основою дослідження.

Методологічну основу дисертаційної роботи становить система філософських підходів, загальнонаукових, спеціально-наукових та міждисциплінарних методів пізнання, використання яких забезпечило комплексне, об'єктивне та системне дослідження функціонування механізмів стримувань і противаг в умовах надзвичайних правових режимів. Автором застосовано діалектичний, герменевтичний, системно-функціональний системно-структурний, інституційно-функціональний та інструментальний підходи, а також логіко-семантичний, аксіологічний, формально-догматичний, порівняльно-правовий, історико-правовий методи. Вдало застосовано такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння і моделювання та ін.

Вдалий вибір методів дослідження, аналіз і синтез наукової літератури, нормативно-правових актів та узагальнення отриманої інформації дозволив реалізувати мету дослідження та виконати поставлені завдання.

Структура дослідження. Загальна структура роботи в цілому є логічною, послідовною, раціональною, обґрунтованою предметом, метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

Структура роботи характеризується цілісністю і є такою, що відображає загальне бачення досліджуваної автором проблеми.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, ступінь її наукової розробленості, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання роботи, її методологічна основа та науковознавча база, а також основні положення, що виносяться на захист, підкреслюється наукова новизна та практичне значення отриманих результатів дослідження. Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані одній, чітко визначеній меті, яка деталізується конкретними завданнями, що поставив перед собою дисертант. Структура роботи дозволяє розкрити авторську теорію функціонування механізмів стримувань і противаг в умовах надзвичайних правових режимів.

Вищезазначене свідчить про логічну послідовність дослідження, використання в процесі дисертаційної роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Оцінка обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих автором. Обґрунтованість і достовірність сформульованих у роботі наукових положень, висновків і рекомендацій є належними та переконливими, що забезпечено системним використанням методів наукового пізнання, а також широкою джерельною базою, яка охоплює: Конституцію України, акти національного законодавства та законодавства зарубіжних держав, міжнародні договори, практику Європейського суду з прав людини та ін. Варто підкреслити, що дисертант

враховує розробки низки вітчизняних учених, а також активно вивчає зарубіжні дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади системи стримувань і противаг та надзвичайних правових режимів» обґрунтовано сутність системи стримувань і противаг, її історичний та правовий контексти. Розкрито концепцію надзвичайних правових режимів. В другому розділі «Конституційна та інституційна архітектура надзвичайного стану» розкрито проблематику конституційно-правового забезпечення воєнного стану, проблеми його правового врегулювання. Здійснено типологізацію та виділено моделі реагування на надзвичайні ситуації. Окремо акцентовано на онтології концепту «войовничої демократії». В розділі третьому «Система стримувань і противаг в умовах надзвичайних загроз. Суспільно-політична практика» автор пропонує низку авторських висновків щодо новаторської категорії «суверенної диктатури надзвичайного стану» в розрізі військової агресії рф. Здійснено авторський історико-теоретичний аналіз подій в Україні 2014 року, а також запропоновано погляд на розвиток системи стримувань і противаг у постреволюційний період. Досліджено національний та зарубіжний досвід парламентського контролю при запровадженні надзвичайних правових режимів. Розкрито позасудові засоби обмеження прав громадян в умовах загроз національній безпеці. Дістала подальшого розкриття тематика «войовничої демократі».

За допомогою чітких визначень понять, проведеної систематизації та класифікації тощо автору вдалося досить аргументовано висловити свої думки щодо функціонування механізмів стримувань і противаг в умовах надзвичайних правових режимів.

Автор переконливо демонструє глибоке опрацювання теоретичних, нормативних та порівняльно-правових джерел. У роботі використано останні дослідження у галузях теорії держави і права, конституційного права, соціології та філософії права.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень полягає в тому, що дисертаційна робота є одним із перших в Україні комплексних досліджень теоретичних засад та практичного функціонування системи стримувань і противаг в умовах надзвичайних правових режимів.

Автором вперше здійснено систематизацію типів реагування на надзвичайні стани: від «Business as Usual», через адаптивні моделі до позаправових рішень, із подальшою ратифікацією; законодавчий і виконавчий тип «конституційної диктатури».

Відзначаються науковою новизною запропоновані автором критерії надзвичайності, що визначені засобами контролю обґрунтованості рішень і пропорційності заходів, аби не допустити розмивання гарантій прав і політичної інструменталізації криз. Матеріальні критерії надзвичайності: 1) актуальність і неминучість загрози (превентивний відступ без безпосередньої небезпеки – неприйнятний); 2) недостатність звичайних правових засобів; 3) загальнонаціональний масштаб; 4) тимчасовість відступу з обов'язком відновлення попереднього стану (с. 176 дисертації).

Представляє інтерес висновок про те, що «войовнича демократія», подібно до надзвичайного стану, реагує на загрозу існуванню держави, але переважно внутрішньої природи, без спеціальної процедури дерогації. Вона не потребує окремого «надзвичайного» режиму та міжнародної нотифікації: інструменти або прямо закріплені, або втілюються судовою практикою. Центральна роль зміщується на суди, що мають співвідносити легітимну мету із засобами та зберігати правову визначеність. Дискусійність концепту впирається у розуміння свободи й рівності (с. 181 дисертації).

Заслуговує на увагу висновок про те, що тривалий історичний період без війн сформував уявлення про контрольованість простору й нормальність стану безпеки, свободи, що спонукало до зосередженості на підвищенні репрезентативності, рівності, прозорості та підзвітності. Однак, середовище людського існування не є статичним. Держави тримаються завдяки вірі у

здатність інститутів передбачити катастрофи, зупинити їх і відновити стабільність. У демократичних країнах, де правопорядок засновується на принципі верховенства права, таке реагування потребує правової форми – надзвичайного правового режиму (с. 176 дисертації).

Автором удосконалено положення про загрози та фактори, що впливають на інституційну самостійність суддів у кризових умовах. А також щодо розуміння ролі законодавчої гілки влади на стадії запровадження надзвичайних правових режимів, зокрема і способи посилення контролю за виконавчою гілкою влади (с. 11 дисертації).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Авторське опрацювання проблематики свідчить про чітке розуміння сучасного стану наукової дискусії, а також про вміння критично оцінювати існуючі підходи.

Оцінюючи концепцію дослідження, слід відзначити цілісність і логічність її загальної структури, тісний взаємозв'язок розділів і підрозділів, що забезпечує поступове накопичення наукових напрацювань та урахування їх під час отримання основних результатів, коректний перехід від концептуально- методологічних і теоретичних положень до науково-прикладних підходів, що мають безпосередній вихід на практичне впровадження наукових результатів.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Практичне значення отриманих результатів, обумовлюється тим, що висновки та пропозиції, обґрунтовані в роботі, можуть бути застосовані у: *науково-дослідній роботі* – для подальшого розвитку теоретико-правових уявлень щодо інструментальної теорії права загалом та засобів надзвичайних правових режимів, які впливають та трансформують формально незмінну систему стримувань і противаг у демократичних республіках; *законотворчій діяльності* – при вдосконаленні положень чинного законодавства України, що торкаються заборони діяльності політичних партій, застосування індивідуальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів, шляхом зниження їх деструктивного значення для усвідомлення рівності

громадян та функції держави щодо захисту від сваволі; *правозастосовній діяльності* – з метою підвищення рівня усвідомлення відповідальності осіб, які претендують та займають відповідальні пости та посади щодо наслідків їх дій для цілісності держави, здатності оцінювати ситуативні вигоди та стратегічні наслідки, в тому числі в питаннях відвернення загрози; *освітній діяльності* – у процесі проведення навчальних занять та підготовки навчально-методичних матеріалів та підручників з дисциплін «Теорія права», «Філософія права», «Проблеми правотворення та правозастосування в Україні», спеціальних курсів з вивчення надзвичайних станів, правових практик реагування на воєнні загрози, концепту войовничої демократії тощо (с. 12-13 дисертації).

Повнота викладення висновків у наукових публікаціях, опублікованих за темою дисертації. Усі основні наукові ідеї, положення та висновки дисертації повною мірою є апробованими, доступними широкому науковому загалу.

Результати дослідження повною мірою відображено в наукових фахових виданнях, що відповідають вимогам МОН України, виступах автора з доповідями основних положень дисертації на міжнародних і всеукраїнських конференціях та семінарах, що засвідчують достатній рівень її апробації. За результатами проведеного дослідження опубліковано 19 наукових праць, серед них 6 статей у фахових виданнях України і 13 наукових тез у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Основні висновки, положення та рекомендації, обґрунтовані автором за результатами дисертаційної роботи, були оприлюднені на 13 Всеукраїнських та Міжнародних науково-практичних конференціях.

Оцінка ідентичності анотації та основних положень дисертації. Вивчення змісту анотації й основного тексту роботи свідчить про їх ідентичність в частині формулювання мети, об'єкта, предмета, завдань, положень новизни, висновків. Зміст анотації відображає інформацію про методологію дослідження, аргументовані положення, основні ідеї тексту

дисертації, що викладені стисло. Анотація не включає інформації, що була б відсутня в дисертаційному дослідженні. І дисертація загалом, і анотація зокрема, оформлені відповідно до вимог законодавства України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Усі сформульовані в роботі положення, висновки і пропозиції зроблено на основі особистих досліджень автора, аналізу літературних джерел, нормативно-правової бази.

Питання академічної доброчесності дослідження. Дослідження носить оригінальний характер, автор сформулював власну модель функціонування механізму стримувань та противаг у надзвичайних правових режимах.

Вивчення матеріалів дисертації та наукових публікацій дисертанта дозволили дійти висновку щодо відсутності порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації результатів дослідження. Використання ідей, наукових результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Усе вищевикладене дозволяє надати позитивну оцінку дисертації, відзначити її належний теоретико-методологічний рівень, констатувати самостійність написання цієї роботи й наявність елементів наукової новизни, що характерне для рівня роботи «доктор філософії».

Зауваження до окремих положень дисертаційної роботи. Незважаючи на позитивну оцінку дисертаційної роботи Вігірінського А.В., можна звернути увагу на окремі дискусійні положення, які виявлені в ній, а також висловити наступні зауваження:

1. У розділі 3, зокрема підрозділі 3.3 «Міжнародні стандарти та вітчизняна практика обмеження прав» (с. 145-154 дисертації) та у списку джерел (с. 171, посилання на роботу P. Macklem «Militant democracy...»), згадується концепція захисту демократичних інститутів від внутрішніх загроз. Концепція «войовничої демократії» дозволяє державі обмежувати права тих суб'єктів (наприклад, колаборантів, проросійських партій), які прагнуть знищити саму демократію.

Як у рамках запропонованої Вами теоретичної моделі механізмів стримувань та противаг збалансувати інструменти «войовничої демократії» під час надзвичайного стану, щоб сама держава, борючись із внутрішнім ворогом, не зруйнувала засади верховенства права? Які межі використання цього доктринального концепту Ви бачите?

2. У підрозділі 2.2 «Роль судової влади у забезпеченні балансу сил в умовах надзвичайних правових режимів» (с. 88-97 дисертації) Ви аналізуєте практику Конституційного Суду України та закордонний досвід контролю за рішеннями виконавчої влади. На с. 91-92 дисертації стверджуєте, що суди мають володіти повноваженнями оцінювати пропорційність заходів надзвичайного стану.

Відомо, що рішення про введення надзвичайного стану або застосування специфічних оборонних заходів є актами суто «політичної доцільності» (political questions), які ухвалюються на основі закритих розвідувальних чи військових даних. Як саме орган судової влади (зокрема КСУ чи Верховний Суд), не володіючи повнотою специфічної воєнно-політичної інформації, може здійснити глибоку та об'єктивну перевірку *«пропорційності та доцільності»* таких кроків, не перебираючи на себе невластиві суду функції управління державою? Які теоретичні межі судового активізму в цій сфері Ви окреслюєте?

3. У підрозділі 1.2 «Поняття та ознаки надзвичайних правових режимів» (с. 39-43 дисертації) Ви ґрунтовно доводите, що будь-який надзвичайний режим має імперативну ознаку тимчасовості (temporal limitation). Проте далі, у підрозділі 3.2 (с. 128-135 дисертації), аналізуючи тривалу практику застосування обмежень прав людини, Ви констатуєте, що сучасні глобальні загрози (наприклад, затяжні воєнні конфлікти чи гібридні війни) призводять до явища «нормалізації надзвичайності», коли особливий режим та обмеження тривають роками.

Додаткового обґрунтування під час публічного захисту потребує Ваша теоретична модель функціонування системи стримувань і противаг у ситуації,

коли надзвичайний правовий режим втрачає ознаку реальної тимчасовості й стає перманентним. Якщо класичні засоби стримування (парламентський контроль, чергові вибори) заблоковані на тривалий час, яким чином запропоновані Вами інструменти можуть запобігти кризі демократичних інституцій держави? За рахунок яких внутрішніх компенсаторних механізмів система стримувань має адаптуватися до умов тривалого (перманентного) надзвичайного стану, щоб не допустити повного переходу влади до диктату?

4. У розділі 2 (зокрема підрозділи 2.1 та 2.2, с. 74-97 дисертації) Ви детально досліджуєте інституційний вимір стримувань крізь призму традиційної тріади гілок влади. Водночас на с. 140-145 дисертації (підрозділ 3.2) Ви звертаєтесь до міжнародних стандартів, де ключовим елементом демократичного контролю визнається громадянське суспільство та незалежні медіа. Слід зауважити, що недостатньо дослідженим у роботі є правовий статус та реальний потенціал неінституційних (громадянських) чинників як елемента загальної системи стримувань та противаг в умовах надзвичайних режимів. В умовах воєнного чи надзвичайного стану держава легітимно обмежує свободу слова, мирних зібрань та вводить військову цензуру.

Потребує додаткового обгрунтування під час публічного захисту, яким чином у Вашій теоретичній концепції визначається місце та межі впливу громадянського суспільства, незалежних медіа чи цифрових платформ як «четвертої влади» в процесі стримування зловживань державних органів, якщо традиційні правові канали комунікації та контролю суттєво обмежені або заблоковані правовим режимом?

5. У Висновках (с. 174-188 дисертації) сформульовано загальний підсумок, що дієвість системи стримувань і противаг в умовах надзвичайного стану залежить не лише від якості правових норм, а й від суб'єктивних: професійних чеснот та морально-етичних якостей осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Водночас у підрозділі 1.1 також підкреслено, що навіть досконалі норми не функціонують без доброчесності носіїв влади, а

ефективність системи стримувань і противаг залежить від зрілості політичної культури.

Яким чином вимога доброчесності посадовців може бути закріплена у правових механізмах, зокрема, через кваліфікаційні вимоги, процедури призначення та механізми відповідальності? Які з розглянутих у дисертації інституційних засобів Ви вважаєте найдієвішими проти зловживань з боку носіїв надзвичайних повноважень?

Сформульовані зауваження здебільшого мають дискусійний характер і тому суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Відповідність дисертаційної роботи встановленим вимогам. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, всі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на базі особистих досліджень автора.

Підсумки роботи загалом, одержані узагальнення та висновки були оприлюднені дисертантом на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, вичерпний та оформлений у встановленому порядку перелік яких наведений у дисертації. Опубліковані наукові праці гармонійно репрезентують зміст наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у даному дисертаційному дослідженні, а проміжок часу за який вони були опубліковані засвідчує його системність.

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, а також за оформленням дисертація відповідає встановленим вимогам.

ВИСНОВОК

Подана дисертація є самостійною завершеною науково-дослідною роботою, в якій отримані нові, науково обґрунтовані результати, що вирішують важливе теоретико-правове завдання юридичної науки. Зміст

дисертації Вігірінського Андрія Валерійовича «Механізми стримувань та противаг в надзвичайних правових режимах: теоретико-правовий аспект», відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, а її результати мають істотну цінність для розвитку науки теорії держави і права та удосконалення правозастосовної діяльності в Україні.

Дисертаційна робота Вігірінського Андрія Валерійовича «Механізми стримувань та противаг в надзвичайних правових режимах: теоретико-правовий аспект», виконана на високому науковому та методологічному рівнях та відповідає вимогам п.п. 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 та Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) від 12.01.2017 р. № 40, а її автор – Вігірінський Андрій Валерійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:
науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень, помічник ректора Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор заслужений юрист України **Лариса НАЛИВАЙКО**

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Вх. № 335 11/12/24
«29» 05 2025 р.